

змінною основою. У тих із них, що відмінюються, виділяється закінчення: *ООН, комсомол-Ø, профком-Ø, КрАЗ-Ø*.

4. У часткових абрєвіатурах початковий усічений компонент ідентифікується як абрєпрефікс. Їх кінцева частина поділяється на складові елементи згідно з загальними правилами морфемного членування: *рай-від-діл-Ø, обл-держ-адміністр-аці[й]-а, проф-с-піл-к-а*.

5. У словах, які є наслідком усічення за зразком абрєвіації, виділяється абрєкорінь. Ті з них, що відмінюються, мають закінчення: *зав — Ø, фан — Ø, універ — Ø*.

1. Алексєєв Д. И. Сокращенные слова в русском языке. — Саратов, 1979. — 328 с.

2. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1984. — 251 с.

3. Нєлюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. — Вип. ХУ — ХУІІІ. — С. 222–226.

4. Нєлюба А. Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — 2006. — № 2. — С. 179–184.

5. Полюга Л. М. Морфемний словник. — К.: Рад. шк., 1983. — 464 с.

6. “Українська мова”. Енциклопедія. — К.: Укр. енцикл., 2000. — 752 с.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 491.79+418+398.6

Т. А. Панасенко

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГАДОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті систематизовано та узагальнено тематичні категорії загадок, охарактеризовано найтиповіші з них, запропоновано класифікацію загадок, яка найбільш дотична до об'єкта дослідження.

Ключові слова: загадка, класифікація, тематика, систематизація, узагальнення.

The article deals with the thematic categories of riddles which are systematized and summarized, the most typical are characterized from them, is offered the classification of riddles, which most tangent to the object of research.

Key words: riddle, classification, subject, systematization, generalization.

В усній художній творчості кожного народу з давніх-давен живе й постійно розвивається, активно функціонує загадка. У процесі культурно-історичного розвитку людства дедалі увиразнювалась роль загадки. Так, мисливці вдавалися до інакомовлення, сподіваючись на вдале полювання, уникали називати речі справжніми іменами, а натомість вживали якісь інші, вигадані назви, приховуючи у такий спосіб свої наміри, “притуплюючи” пильність звіра тощо. До речі, й метафорична мова сватів на заручинах у весільній драмі, що дійшла до нас, також сягає тих давніх часів, коли всілякі обрядові дійства мали забезпечити справі добрий хід.

Актуальність статті зумовлена посиленням інтересу сучасного мовознавства до проблеми тематичного розмежування загадок.

Метою дослідження є здійснення комплексної систематизації та узагальнення класифікації загадок.

Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) систематизувати та узагальнити тематичні категорії загадок; 2) охарактеризувати найтиповіші з них; 3) запропонувати класифікацію загадок, яка найбільш дотична до об'єкта дослідження.

Глибока предметність загадок, зумовлена насамперед тісним зв'язком цього виду художньої творчості з повсякденним життям і побутом людини, її виробничою діяльністю. Як і будь-який інший поетичний твір, повноцінна, справді художньо довершена загадка могла з'явитися лише з перебігом абстрагування людського мислення, на порівняно вищому етапі розвитку культури [6: 5–7]. Адаже, щоб створити навіть найпростішу загадку, потрібно, як слушно відзначив відомий англійський дослідник Е. Тайлор, добре володіти здатністю абстрагування від конкретного. А щоб цей процес став загальнодоступним і перейшов просто в гру, всьому людству необхідно було пройти певний етап до глибокого пізнання світу [12: 53]. Наприклад: *Хоч не шию я ніколи, а голок в мене доволі (Жак)* [4: 14].

Українські народні загадки відзначаються багатством тематики і художньої форми. Класифікацію загадок знаходимо в підручниках, посібниках, збірниках, які привертають увагу дослідників. У дослідженні М. В. Михайлової пропонується систематизовані класифікації загадок, які лінгвісти поділяють на три частини:

1) класифікація загадок за типом їх відгадки [10].

Вона найбільш розповсюджена в збірниках, підручниках та посібниках. Такого роду загадки при відгадуванні мають лише одне слово:

*Печуть мене, варять мене,
Дяють мене, хвалять мене;
А як буде моя ласка,
То буде з мене і ласка (Картопля)* [14: 50].

У деяких випадках відгадка може виступати в ролі словосполучення, як-от: *Лазу-лазу по залізу на м'ясу гору (Осіданий кінь)* [14: 264].

2) класифікація загадок за використанням граматичних прийомів [10].

До цього типу належать загадки, які потребують при розгадуванні вміння розмірковувати:

За лісом — го-го, а в лісі — ги-ги (Горох, гриби) [6: 111];
Скільки було: баба, дві матері, дві дочки і онука? (Троє) [6: 113];
Хто ще так савкає, як собака? (Пес) [6: 117].

3) класифікація загадок у різних жанрах фольклору [10].

До цього типу відносять загадки, які увійшли до складу інших жанрів фольклору як приказки, прислів'я, пісні, казки. І. П. Березовський зауважує на тому, що близькість загадок до прислів'їв та приказок зумовлюється спільністю їх походження та постійними взає-

мовливими. Е. Тайлор підкреслює, що "загадки з'являються в історії культури водночас з прислів'ями і довгий час йдуть поряд з ними, але, під кінець, розходяться різними шляхами" [12: 53]:

У воді не горить, у воді не тоне (Правда) [2: 195];
Що люблю — не куплю; чого не люблю — не продам (Молодість і старість) [6: 55].

До яких би висновків не доходили дослідники, незаперечними лишаються постійні, органічні й тривкі зв'язки цих жанрів, що, на думку І. П. Березовського, і зумовило ідейно-художню єдність і взаємопроникнення як їх змісту, так і художньої форми.

Один пищить, а п'ять тащить (Ніс і пальці) [2: 148].

У багатьох піснях використовувались загадки — від простої аж до розгортання її в основі всього сюжету пісні. Наприклад, лише нагадується про загадку в ліричній народній пісні "Над моею хатиною чорна хмара встала":

*А я своему миленькому
Загадаю загадку ...* [2: 23].

Широко використовуються загадки і в інших творах, пов'язаних із народними звичаями та обрядами, зокрема у весільній драмі. Уже заручини з їх загадковою мовою сватів про пороху та куніцю фактично були дійством, повністю побудованим на розгортанні багатогранної символіки загадок [2: 23].

Незважаючи на те, що казка є суто епічним жанром, простежується певна спорідненість загадки і казки: розповідний початок, ставлення до дійства в тексті та розв'язка в кінці.

Розглядаючи тематичне розмаїття загадок, ми звернули увагу на те, що класифікація будується на основі відгадок/відповідей. Класифікація українських загадок побудована, виходячи із загадуваних об'єктів і відповідає таксономії світу.

Російська дослідниця М. О. Рибникова цілком справедливо зауважує, що загадки позначають видові, а не родові поняття, тобто в них описуються морква, буряк, цибуля, а не овочі; вівця, баран, корова, кінь, кіт, а не домашні тварини [11: 15].

Автори підручника "Русское устное народное творчество" Н. І. Кравцов, С. Г. Лазутін (1983) наголошують на тому, що тематичне коло загадок постійно розширюється, що життя відображено у загадках у найконкретніших формах прояву, у найдрібніших деталях. У загадках відобразилась неабияка спостережливість людини праці,

її вміння виражати свої спостереження глибоко поетично, образно [8: 86–87]. У підручнику не подається конкретної класифікації.

У посібнику “Українська дитяча література” (1963) пропонується така класифікація: загадки про природу; про тварин і рослини; про хатні речі; про навчання, знання, освіченість [3: 41].

Укладач російського посібника “Русский детский фольклор” М. Н. Мельников (1987) зауважує на тому, що нові умови відобразилися на дитячому репертуарі загадок [9: 102]:

*З двох боків дощечки,
А в середині злий тигр сидить (Ножик складаний) [4: 26].*

У навчальному посібнику 1979 р. йдеться про надзвичайно різноманітне тематичне коло загадок, яке охоплює всі види людської діяльності, матеріальної та духовної культури народу. Важливе місце (цих загадок чи не найбільше) займає тема природи. Про інші можливі тематичні категорії автори згадують побіжно. Окремо пропонують запитання-жарту, близькими до яких є головоломки та шаради [7: 41].

У збірнику “Загадки” (1987) дослідники пропонують класифікацію загадок за історичними періодами, до яких належать узагальнюючі тематичні категорії, які, в свою чергу, мають більш конкретні групи. Так, до дожовтневого періоду входить чотири тематичні категорії:

1. Природа
 - Небо. Земля. Явища природи
 - Рослинний світ
 - Тваринний світ
 - Хто поміст помостив*
 - Без сокири, без гвіздків,*
 - Без клинкіє, без підклинкіє? (Мороз) [2: 57].*

2. Людина
 - Фізична природа людини (Будова тіла, життя і смерть)
 - Матеріальне життя людини (Жа, одяг, взуття, речі домашнього вжитку)
 - Стоїть дуб, на дубі гай, під гаси моргай, під моргаси кліпун, під кліпуним дивун, під дивуним солун, під солуним хапун, під хапуним трысун (Людина) [2: 145].*

3. Трудова діяльність людини
 - Знання та засоби праці. Господарський інвентар
 - Трудовий процес, професії, громадське становище людини
 - Господарські й громадські будівлі
 - Речовини та матеріали
 - Дорога. Засоби пересування
 - Нощу тягар кріпкий і звучачо скали, а кріпко стою (Міст) [2: 243].*

4. Духовний світ людини

- Освіта. Музика. Звичаї та обряди
- Абстрактні, загальні, умовні та збірні поняття
- Головоломки, шаради та різноманітні запитання.
- Без рук, без ніг, без тіла, без душі, однаково рує серце і рвати мушу (Досада) [2: 296].*

До радянського періоду входить також чотири категорії, проте вже без більш конкретних груп: природа, матеріальне життя людини, трудова діяльність людини, різні [6: 157–158].

У збірниках 1962, 1963 і 1987 рр. вбачаємо подібність класифікацій; крім того, у збірнику 1962 р. відгадки подано одразу ж після тексту загадок; у збірнику 1963 р. — за цифровим відповідником; у збірнику 1987 р. — відгадки укладено відповідно до класифікації.

І. Франко подає таку класифікацію загадок у статті “Останки первісного світоряду в руських і польських загадках народних”:

- анімістичні (в яких неживі предмети, сили і явища природи представлені як живі істоти, тобто персоніфіковані або одухотворені);
- зооморфичні (загадки, де сили природи зображені у вигляді звірів);
- антропоморфичні (такі, де явища природи і реалії дійсності порівнюються з людьми і людськими взаєминами);

– четверта група (в яких явища чи предмети порівнюються з іншими явищами чи предметами) [13].

У деяких книгах, як, наприклад, “Народ скаже — як зав’яже” не подано тематичну класифікацію, проте, розглядаючи відгадки, ми звернули увагу на те, що вони упорядковані тематично. Нами було виявлено, що відповіді певних тематичних груп змінюють одну одну: явища природи, рослини, тварини, людина, інвентар, транспорт, освіта, абстрактні поняття, загадки-запитання, головоломки, загадки-жарту [15].

Фольклорист М. К. Дмитренко у збірнику “Народні загадки” (1994) подає таку класифікацію: рослинний світ; тваринний світ; загадки про людину; будівля; предмети побуту; знаряддя праці; продукти; поняття про час; загадки-запитання, загадки-жарту. Проте в книзі “Народні загадки” (2003) автор так класифікує ці короткі фольклорні твори:

- 1) природа та її явища
- 2) рослини, тварини

3) людина

- фізична природа людини, життя і смерть
- матеріальне життя людини: їжа, одяг, взуття, житло, речі
- трудова діяльність людини: знаряддя та засоби праці, інвентар
- будівлі, речовини та матеріали
- засоби пересування
- духовний світ людини: освіта, музика, звичаї та обряди
- абстрактні, загальні, умовні та збірні поняття

4) загадки-запитання, головоломки, загадки-жарти [5].

У великому циклі українських народних загадок про природу передусім відчувається прагнення людини пізнати світ за допомогою аналогій, порівнянь з іншими відомими їй предметами та явищами.

Відповідно, ми пропонуємо такі, на нашу думку, найтипівіші тематичні категорії: природа, людина, трудова діяльність людини, духовний світ людини. Предметом, об'єктом художнього відтворення тут є навколишній світ: від зоряного неба, оточуючої природи, картин виробничого та родинного побуту аж до абстрактних понять (радість, журба) та жартівливих питань (*Куди ми найбільше ходимо? (Вперед)*).

Вважаємо за доречне класифікувати загадки не лише за тематичним колом, а й за алфавітом; це дозволить мати декілька варіантів текстів загадок до однієї відгадки. Таким чином, у нашому дослідженні ми дотримуватимемось узагальнюючих категорій, які запропонував І. П. Березовський, а саме: природа, людина, трудова діяльність людини, духовний світ людини.

Наприклад:

Природа

А — *На деревах поживіли*

Солоденькі кульки сплі.

Діти люблять їх, ще й осі,

Ці смаченькі ... (Абрикоси) [1: 3].

Б — *Летіла стріла та впала в лободу;*

Шукаю, та не найду (Блискавка) [2: 63].

Красно, ясно в землю вросло (Буряк)

Баран у коморі, а роги надворі (Буряк)

Сам червоний, а чуб зелений (Буряк) [2: 80].

В — *Вийшла звідкись гарна дівка,*

На ній стрічка-семицвітка;

А де з річки воду брала,

Там коромисло замала (Веселка) [2: 69].

Піднялися ворота — осьому світу красота (Веселка) [2: 69].

Червоні коромисла через річку повисли (Веселка) [2: 69].

Біжить кінь — не кінь, кобила — не кобила,

Матлає біла зрива (Вихор)

Ішов чернець з Монастирцець.

Як упав — так пропав, чорним порохом припав (Вихор)

На городі зіймається, а під тином ховається (Вихор) [2: 69].

Г — *Ішов чернець, насилає яєць,*

Нехай киняць, прийду он ять (Горох)

Сидить дід над водою та й киває бородаю,

Хто йде — не мене, за борідку ущине (Горох)

Колі був я молодим.

Набралась лиха та біди:

Всяк любив мене й кохав,

І щина мене, й кусав.

А коли я став старий,

Хлопсь окропом обварив (Горох) [2: 77].

Стоїть дід над дашками,

Ширяє бабу галушками ((Град)

Без рук, без ніг — вікна вибиває (Град) [2: 67].

У загадках закладено реалії та явища, одиниці часу; рослини; тварини; людина: її тіло, одяг, родина; їжа; предмети та знаряддя праці; заняття; ремесла; житло; худоба; абстрактні, загальні, умовні та збірні поняття; жарти, головоломки, питання.

Отже, у результаті дослідження ми дійшли висновків:

1) у тематичній категорії загадок, спостерігаємо схожість класифікації 1962, 1963, 1987 та 2003 рр., проте наявна й відмінність: тематична категорія про людину в збірнику пізнішого видання ширша, а в класифікації 2003 р. відсутня окрема категорія про трудову діяльність людини, натомість дослідник М. К. Дмитренко виділяє окрему категорію про загадки-питання, головоломки, загадки-жарти;

2) найтипівішими тематичними категоріями є людина, її фізична природа, їжа, житло, домашній інвентар, речі повсякденного вжитку, трудовий та виробничий процеси, господарський інвентар, знаряддя виробництва, техніка і засоби пересування;

3) варто класифікувати загадки не лише за тематичним колом, а й за алфавітом, тим самим здійснюючи можливість мати декілька варіантів текстів загадок до однієї відгадки.

КОНЦЕПТИ “ХВОЙНІ ДЕРЕВА” В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Стаття присвячена аналізу концептів хвойних дерев, що посідають важливе місце в українській мовній картині світу. Досліджується їх семантика, структура (поняття, образні й символічні значення), особливості використання, роль і місце в українській мовно-поетичній картині світу.
Ключові слова: флористичний концепт, мовна картина світу, поетична картина світу.

The article is intended to present the analysis of the concepts *fir, pine*, which are key concepts in Ukrainian language world picture. Their semantic, structure, role and significance in Ukrainian lingual-poetical world picture are being traced.
Key words: floristic concept, language world picture, poetic world picture.

Актуальним питанням сучасної лінгвістики виступає аналіз концептів. Теоретичні аспекти розробляють такі дослідники, як С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, В. І. Постовалова, О. О. Селіванова, Ж. П. Соколовська та інші відомі вчені. Номен “концепт” запозичений з латинської мови, де засвідчений у різних формах, зокрема *conceptus* та *conceptum*. У більшості вітчизняних лексикографічних праць фіксується походження від латинського іменника чоловічого роду *conceptus*, уживаного ще в період класичної “золотої” латини (близько 100 р. до н.е. — 14 р. до н.е.), зокрема у творах письменників епохи Августа та працях римського філософа, політика й оратора Марка Тулія Цицерона на позначення “зачаття, зародження в череві материнському” — “зародок”, “поняття, уявлення”, а також у розумінні “накопичення (річкових вод)” — “водоймище”, “проростання”, “думка” [2: 190; 5: 132]. Номен *conceptus* у латинській мові — це також дієприкметник минулого часу, утворений від полісемічного дієслова *conspicere* (сірію, сері, *seritum*), що мало такі ЛСВ: “збирати, всмоктувати, поглинати”; “уявляти собі”; “замисляти, загіпати; завітати”; “складати за встановленою формою, написати, формувати”; “зачати, стати вагітною”; “утворювати”; *pass. conspici* “утворюється, походить, з’являється, виникає”; *jur.* “виявити в присутності свідків” [5: 132–133]. Форму *conceptum* іноді виділяють, приписуючи їй значення “утробний зародок”, “зародок, зерно (сміслу)” [4: 34].

1. Азбука в загадках. — М., 2005. — 63 с.
2. Березовський І. П. Українські народні загадки // Вступна стаття до збірника “Загадки”. — К.: В-во АН УРСР, 1962. — С. 7–37.
3. Білецький Д. М., Стулак Ю. П. Українська дитяча література // Посібник для педагогічних інститутів педучилищ. — К.: Державне учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”, 1963. — 235 с.
4. Дмитренко М. К. Народні загадки // Упорядник, передмова — канд. філолос. наук М. К. Дмитренко // К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1994. — 46 с.
5. Дмитренко М. К. Народні загадки // Упоряд., передмова М. К. Дмитренка. — К.: Редакція часопису “Народознавство”, 2003. — 128 с. (Серія “Народна творчість”. — Кн. 4)
6. Зубков С. Д. Загадки // Відп. ред. С. Д. Зубков // Упорядкування передмови І. П. Березовського. — К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1987. — 158 с. — (Бібліотека української народної творчості)
7. Кліщенко Л. М., Лещенко П. Я., Проценко І. М. Українська дитяча література // Навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів // Укладачі Л. М. Кліщенко, П. Я. Лещенко, І. М. Проценко. — К.: Вища школа, 1979. — 335 с.
8. Крапцов Н. И., Лазутин С. Г. Русское устное народное творчество // Учебник для филологических спец. университетов. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Высшая школа, 1983. — 443 с.
9. Мельников М. Н. Русский детский фольклор // Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2001 “Рус. яз. и лит.”. — М.: Просвещение, 1987. — 240 с.
10. Михайлова М. В. Загадки в корейском языке // <http://vestnik.tjiprod.com/library/97864205.pdf>
11. Рыбникова М. А. Загадки. — М., 1932.
12. Тайлор Е. Первобытная культура. — М., 1939.
13. Франко І. Я. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних // Франко І. Твори в 50-ти томах. — Т. 26. — К., 1980. — С. 332–346.
14. Шестопа М. // Українські народні загадки // Упорядкування та вступне слово М. Шестопа. — К.: Видавництво академії наук української РСР, 1963. — 399 с.
15. Шумада Н. С. Народ скаже — як зав’яже // Українські народні прислів’я, приказки, загадки / Упор. та передмова Н. С. Шумади. — К.: Веселка, 1971. — 230 с.